

Az 1606. és 1608. évi artikulusok és a kegyúri jog: két példa a szabad vallásgyakorlat érvényesítési kísérletére az 1610-es években

Kruppa Tamás

A két alább elemzendő példa közti összekötő kapocs, hogy főszereplői, kezdeményezői felső-magyarországi katolikus nemesek, akik patronátusi jogokkal és a bécsi béke vallásügyi rendelkezéseivel kívántak élni birtokaikon, részben protestáns nemesekkel, részben saját jobbágyaikkal szemben. Mindkét eset 1620-ban a besztercebányai országgyűlésen hozott vallásügyi rendelkezéssel jutott átmenetileg nyugvópontra, amikor a protestáns fél a lehető legteljesebb szabadságát nyerte el hitének szabad gyakorlásában, de amely ugyanakkor rávilágított egy olyan problémára, amely véglegesen csak a 18. század végén oldódott meg. Mindkét eset már régóta ismeretes, irataikat kiadták, azonban kevés figyelmet kaptak, jóllehet ékesszólóan bizonyítják, hogy a magyar történelemben a lelkiismereti szabadság első törvénybe iktatását illetően oly fontos bécsi béke rendelkezéseinek gyakorlati megvalósítása milyen sok buktatót rejtett magában. És most nézzük első, időben közelebbi példánkat!

Ila Bálint a *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár* XV. kötetében igen gazdag anyagot közölt a Thurzó Levéltár vallásügyi szempontból fontos irataiból. Ezek közt találjuk a Nagybiccsétől, Thurzó György rezidenciájától nem messze fekvő Trencséntepliec prédikátorának, Joannes Pannitonsorisnak Thurzóhoz írt 1609. október 18-án kelt levelét.¹ Ebben azt olvassuk, hogy Pongrácz Dániel és Wesselényi István Nagyszombatból Nedecbe hoztak egy áldozárt (*sacrificulus*), és arra kényszerítik teplici jobbágyaikat, hogy a Wesselényi kastélyba járjanak misére. Megtudjuk azt is, hogy az egyik leghatásosabb kényszerítő eszköze a nagyságos uraknak a nagy adók és egyéb terhek kivetése, amelyeknek révén válték áttérésre bírni őket a katolikus hitre. Pannitonsoris ebben kérte Thurzó segítségét. Néhány nappal később a nevezetes Lányi Illés ugyanebben az ügyben kereste meg a biccsei nagyurat, de ő már csak Wesselényit említette a kényszerítés eszközeként.² Jóllehet Pannitonsoris Ila adatai szerint még 1616-ban is itt tartózkodott, a teplici vallási helyzetet illetően később is, legalábbis a ránk maradt iratok tanúsága szerint, inkább Lányi maradt aktív.³ 1613. április 13-án szintén az immár nádori tisztséget betöltő Thurzóhoz intézett levelében továbbra is Pongráczra, Wesselényire panaszkodik, illetve a kör kibővült a Wesselényi familiáris Permay Jánossal és a Pongrácz familiáris Nedeczky Andrással, akik tehát katolikus papot (*pontificius sacerdos*) akartak bevinni a faluba, amelynek érdekében még a tettelegességtől sem riadtak vissza. A történetben megjelenik Wesselényi idősebbik fia,

¹ ILA BÁLINT: A Thurzó-levéltár protestáns egyháztörténeti iratai. In: Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. XV. Szerk.: Mályusz Elemér. Bp., 1934. (továbbiakban: MPEA.) 84–85. p.

² MPEA. XV. 85–86. p.

³ MPEA. XV. 146–149. p.

Ferkó, a későbbi nádor is, akit Permay ékes szláv nyelven megkérdezett, hogy tudniillik milyen papot szeretne. Az ifjú a betanult (*edoctus*) választ vágta rá, hogy papezkát, vagyis katolikus papot.⁴ Nem tudjuk, mi lett az erőszakos eszközöket is felvonultató történet vége, 1620. június 29-én Czobor Erzsébet, Thurzó nádor özvegye levelet írt a nagyfalui lelkésznek, amelyben arról tudósította, hogy Michael Chelm bicsei lelkész isteni sugallattól (*divinus instictus*) vezéreltetve Teplicre fog menni, hogy elfoglalja az ottani parókiát. Hogy ennek az isteni sugallaton kívül az állás megüresedés volt-e az oka, nem tudjuk. Ezután az Ila által kiadott iratok elhallgatnak Teplic ügyében.⁵

A fentebbieket azért idéztem fel, mert ismerek egy levelet, amely megvilágítja a másik fél álláspontját, amiből jól látható, hogy a teplici történetekről eddig egyoldalú, protestáns (lutheránus) szempontból tájékozódhattunk. A levél Wesselényi István keze műve, datálatlan. Írója nem akárci: a Wesselényiek hagyományosan katolikusok voltak, de István különösen buzgó volt, amit bizonyít, hogy a kálvinista ecsedi Báthory Istvánhoz hasonlóan irodalmat művelő főrangúként egy jezsuita meditációs könyv lefordításával ő is beírta magát az irodalomtörténetbe.⁶ A levéltári rendezés során a levéltáros kérdőjellel c.a. 1620-at írt rá, mivel a címzett Bethlen Gábor, akit Magyarország és Erdély fejedelmének titulál, ez pedig 1620. január 8-a előtt nem volt lehetséges.⁷ Lássuk tehát a levelet!

Wesselényi időben több évre visszanyúlva kezdi panasza tárgyának ismertetését, amelynek lényege, hogy miután egyik birtokán, Trencsénteplicen a lutheránus prédikátornak kitelt az ideje, a település lakói amellet döntöttek, hogy búcsút mondanak neki és helyére katolikus papot hívnak. Miután erről Thurzó György nádor értesült, magához hívatta az előljárókat és rákérdezett, hogy ez valóban az ő akaratuk-e, s miután erre egyhangúlag azt válaszolták, hogy mindez szabad akaratukból történt, megfenyegette őket. Látszólag nem is történt semmi, ám – folytatja Wesselényi – a legutóbbi pozsonyi országgyűlésen (1619–1620) kiderült, hogy a protestáns rendek sérelmeik felsorolása kapcsán többek közt napirendre vették a teplici egyház ügyét is, azzal a váddal, hogy erőszakkal vitték be oda a katolikus papot. És arra utasították a vármegyét, hogy járjon el az ügyben, amelyet az ispán és alispán útján meg is tettek, akik be sem várva az országgyűlés berekesztését és a határozat meghozatalát, még a gyűlés ideje alatt a patronátusi jog ürügyét felhasználva engedték, hogy a lakosság lutheránus része erőszakkal elfoglalja a templomot és a plébániát. Őt és fiait pedig nem engedték élni ősidőktől fogva élvezett patronátusi jogával, sőt a szabad felekezetválasztás törvény adta jogával sem. Ebben kéri tehát Bethlen segítségét.

Jóllehet 1620-ban Bethlen csapatai ellenőrizték Felső-Magyarországot, mégsem teljesen szokványos, hogy egy katolikus főúr a szabad vallásgyakorlatra hivatkozva a lutheránusokkal szemben egy kálvinista uralko-

⁴ MPEA. XV. 147. p.

⁵ MPEA. XV. 277. p.

⁶ BÁRÓ WESSELÉNYI ISTVÁN: Az eljegyzett személyeknek paradicsomkertje. Sajtó alá rend.: Tóth Margit. Szeged, 1990. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 28.)

⁷ Ld. Függelék 2. sz.

dóhoz fordul, aki egyébként hadjáratának legfőbb kiváltó okát a katolikusok túlkapásaiban jelölte meg. Hogy ez nem véletlen, vagy kivételes eset lehetett, arra az lehet a magyarázat, hogy a fejedelem politikai célja elérése érdekében pragmatikusan – a felekezetek közti békességet az előtérbe helyezve – próbált a vallás igen érzékeny kérdéséhez nyúlni. Ezzel kapcsolatban csupán két mozzanatra hívnám fel a figyelmet: az egyik szimbolikus aktus, és Pozsonyban az 1619–1620-as országgyűlések színhelyén történt, amikor a fejedelem demonstratív végighallgatta a pozsonyi főtemplomban celebrált katolikus misét. Igaz, utána ugyanezt megtette az ökumenizmus jegyében a rákövetkező lutheránus és saját felekezete, a kálvinista istentiszteletekkel is. Más kérdés, hogy ezt a gesztust az a rendelkezése követte, amely a pozsonyi főtemplomot a lutheránusoknak juttatta, amelyet a katolikusoknak át kellett adniuk, megelégedve egy kisebb templommal. A másik – és ehhez az eljáráshoz szorosan kapcsolódó – lépése, hogy az esztergomi érsekség központjában, Nagyszombatban ugyanezt megtette, csak éppen fordítva, itt a katolikusoknak kedvezve. Az eljárás alapja mindkét esetben, és ezt nyilván iránymutatónak szánta, a felekezetek létszáma volt.⁸ Bethlennek ez az úgymond, az irénizmus jegyeit magán viselő magatartása azonban nem feledtethette azt a tényt, hogy a két tábor merőben másként értelmezte az ország törvényeit, jelesen a most minket érdeklő vallásügyi rendelkezéseket. De előtte lássuk a másik példát!

Másik esetünk a Nyitra vármegyei Sándorfa (Sandorff) településhez kapcsolódik. A sándorfa plébánia és templom ügyét két különböző okmánykiadásból ismerem. Az időben korábbi itt is Ila közlése, amelyben találunk egy datálatlan levelet Apponyi Pál tollából Thurzó György nádornak, amelyben arra panaszkodik, hogy testvére, Apponyi Balázs és Pongrácz Dániel önhatalmúlag vittek be egy katolikus papot Sándorfára, holott ott az elődök, illetve a rokonság mindig is ágostai hitvallású papot tartottak. Kiderül még, hogy Apponyi és Pongrácz Forgách Ferenc bíborost keresték meg, aki írt az ügyben a nádornak, ő továbbította a levelet ennek a másik Apponyinak.⁹ Forgách levelére válaszol tehát (amely ugyan nem szerepel Ila gyűjteményében, viszont sikerült megtalálni), azt állítva, hogy nem a lutheránusok, hanem éppen fordítva, a katolikusok foglalták el a plébániát, pedig éppen, hogy ők vannak kevesebben. Ez utóbbit arra alapozza, hogy vetélytársainak kisebb a birtokrésze a korlátkői jóságban, amelyhez Sándorfa tartozik.¹⁰ Megtudjuk azt is, hogy az ügy már két éve húzódik, akkor vittek ugyanis oda egy katolikus papot, akit még egy másik is követett: a fluktuáció oka az lett volna, hogy a sándorfaiak nem akarták a papokat, ezért az ellenséges környezet távozásra kényszerítette őket. Kiderül még az a mondandónk szempontjából kulcsfontosságú momentum, hogy az Apponyi, a Pongrácz család, valamint enyingi Török István megosztva bírják a mezővárost, amely tehát nemcsak felekezeti, hanem birtokosaik szempontjából is megosztott.

A levél datálását segíti az az Iványi Béla gyűjtését tartalmazó iratcsoport, amelyet az *Adattár* 29/1. kötetében tettek közzé. Ebben találunk két

⁸ ZSILINSZKY MIHÁLY: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai. II. (1608–1647) Bp., 1891. (továbbiakban: ZSILINSZKY, 1891.) 186–187. p.

⁹ MPEA. XV. 208–210. p.

¹⁰ MPEA. XV. 209–210. p.

tanúkihallgatási jegyzőkönyvet, amelyek közül az első 1614. június 18-án kelt.¹¹ Ebből megtudjuk, hogy Szerdahelyi Mihály nyitrai alispán Apponyi Pál kérelmére tanúvallatást rendelt el Sándorfa és filiáléi ügyében. Szerdahelyi összesen 83 tanút hallgatott meg, akiknek öt kérdésre kellett választ adniuk: 1. a katolikus papok valóban csak két éve bukkantak fel, 2. akarják-e a Pongrácz Dániel és Apponyi Balázs által bevitt papot, 3. Pongrácz Dániel elvette-e a templom kulcsait, ahová nem engedi be a jabloncai papot és a sándorfai híveket, valamint hogy nyilván ennek következtében két gyereket harangozás nélkül temettek el, 4. megdobáltak-e egy temetési menetet, valamint tényleg nem engedik Sándorfán eltemetni a lutheránus hallottakat, akiket máshonnan is ide akartak hozni, 5. hányan vannak a katolikus és hányan a lutheránus hívek?¹²

A kihallgatás Apponyi Pál mellett érintette a levélben említett Török István jobbágysait is, akik nem meglepő módon azt vallották, hogy a településen mindig az ágostai hitvallást gyakorolták, illetve hogy lakói nem akartak és nem is akarnak csak lutheránus papot. Annyi azonban kiderül Török jobbágysának, Breniczky Andrásnak a vallomásából, hogy Apponyi Pál állítása nem egészen fedte az igazságot, tudniillik hogy a katolikus pap bevitelére néhány közelebből meg nem nevezett sándorfai lakos hívására került sor. Pongrácz és Apponyi tehát nem teljesen önhatalmúlag léptek fel, illetve az sem teljesen fedte a valóságot, hogy a lutheránus híveket nem engedték be a templomba, hanem a sándorfaiak nem akartak bemenni oda, mivelhogy az a katolikusoké lett. Tőle tudjuk meg azt is, hogy a legnagyobb probléma, legalábbis Breniczky szerint, nem is annyira a papok konfesszionális hovatartozása, hanem az volt, hogy az új, katolikus pap a szentbeszédet és az imát is latinul mondta, amiből nem értettek semmit, holott hozzá voltak már szokva, hogy ezeket tótul hallgatják.¹³ A vizsgálat tehát nem meglepő módon a lutheránus birtokosok és parasztjaik győzelmét hozta.

Nem sokkal ez után a vizsgálat után született Forgách Ferenc bíboros levele Thurzó nádorhoz, amelyet, mint fentebb láttuk, továbbított Apponyinak. A bíboros Apponyival szemben azt állította, hogy Sándorfán mindig katolikus pap volt, és a helyzetet Bocskai általa lázadásnak aposztrofált fellépése változtatta csak meg. A bécsi béke értelmében azonban ezt vissza kell szolgáltatni eredeti tulajdonosaiknak, illetve használóinak. Forgách érvelése azért pikáns, mert éppen ő volt, aki minden erejével a bécsi béke, majd a koronázási törvények elfogadása ellen küzdött, amely, amint az újabb kutatási eredmények érzékletesen bemutatták, a világi és az egyházi hatalom látványos összecsapásában csúcsosodott ki.¹⁴ Visszatérve a levélre, a bíboros nem is annyira burkoltan azzal fenyegeti meg a nádort, hogy ha nem orvosolja a katolikusok jogos panaszát, illetve a törvénnyel

¹¹ A körmendi Batthyányi-levéltár reformációra vonatkozó oklevelei. I. (1527–1625) Iványi Béla anyaggyűjtése. Sajtó alá rend.: Szilasi László. Szeged, 1990. ((Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 29/1.) (továbbiakban: Adattár. 29/1.) 167–173. p.

¹² Adattár. 29/1. 167–168. p.

¹³ Adattár. 29/1. 173. p.

¹⁴ Ld. TUSOR PÉTER: Az 1608. évi magyar törvények a római inkvizíció előtt: II. Mátyás kiközösítése. In: *Aetas*, 2000. 4. sz. 89–105. p.

való visszaélést, akkor egykori ellenlábásához, a császárhoz (II. Mátyás magyar király) fog folyamodni.¹⁵

A bíboros azonban nem pusztán a nádor józan belátására, és egészséges, a katolikusok szempontjaira is figyelő jogérzékére, hanem a világi hatalom egy másik fontos, a császárnál közelebbi tényezőjére is számított. Az országbírói hivatalt ugyanis ekkor testvére, az általa és a jezsuiták által¹⁶ megtérített Forgách Zsigmond töltötte be: az országbíró 1615. február 4-én Csepen kelt oklevelében arra utasította az esztergomi káptalant, hogy tartanak tanúkihallgatást.¹⁷ A végeredmény március 31-én kelt: nem kevesebb, mint 440(!) tanút hallgattak meg.¹⁸ Talán nem meglepő, hogy ez alkalommal a másik fél igaza bizonyosodott be. Meg kell jegyeznünk, hogy Apponyinak és Pongrácznak nemcsak azért lehetett oka az elégedettségre, mert ők jóval több tanút sorakoztattak fel, hanem azért is, mert az ellenlábások jobbágysai közül többen azt vallották, hogy Sándorfán és filiáléiban, fiókegyházaiban mindig katolikus papok szolgáltak.¹⁹ A tanúvallomások értékét azonban rontja, hitelességüket gyengíti, hogy például az ez alkalommal is tanúskodó Breniczky András most azt vallotta, hogy ő katolikus papot akar, illetve hogy a településen korábban mindig is katolikus pap működött.²⁰ Nyilvánvaló, hogy vagy ekkor, vagy korábban nem mondott igazat: ő valószínűleg azok közé tartozott, akik saját jól felfogott érdekükben azt vallották, amit a vallatók hallani akartak. A győzelemnek azonban nem sokáig örülhettek a katolikus hívek és patrónusai.

Thurzó György nádor 1615. szeptember 23-án az előző évben Szerdahelyi alispán által megejtett tanúvallatásra hivatkozva, és a Forgách által megejtett vizsgálatot figyelmen kívül hagyva elrendelte, hogy a templomot, és így a parókiát is, adják át a lutheránusoknak, miután megszavaztatta a kérdésben érdekelt összes település összes, mindkét felekezethez tartozó jobbágját. Ez pedig a lutheránusok győzelmét hozta. Az egyszerű többségi szavazás eredményeként Sándorfára tehát visszakerült a lutheránus pap. A nádor rendeletében a szabad vallásgyakorlatra, vagyis a bécsi béke vallásügyi rendelkezésére hivatkozott („mivel penig libera est religio”). A másik, vallási szempontból nehezen megfogható és az artikulusban nem szereplő érv a többségi elv volt („mivel hogy többen találtnak kik az augusta confessiót kívánják és amplectálják”).²¹ Ami feltűnő, hogy a jus patronátusról egy árva szót sem ejtett.

Ha megpróbáljuk levonni a két fentebb említett eset tanulságát, akkor a következő megállapításokat tehetjük. Wesselényi, illetve Pongrácz és Apponyi a papok, illetve a templomok kapcsán elsősorban a jus patronátusra – valamint Wesselényi még a szabad vallásgyakorlatra – hivatkozott. Az ellenérdekelt fél – szintén Apponyiak és Pongráczok, csak a családok

¹⁵ Ld. a Függelék 1. sz.

¹⁶ TUSOR PÉTER: Forgách Zsigmond katolizálása. In: *Virtus et Constantia. Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére*. Szerk.: Imre Mihály et al, Debrecen, 2011. 640–645. p.

¹⁷ Adattár. 29/1. 179. p.

¹⁸ Adattár. 29/1. 192–191. p.

¹⁹ Adattár. 29/1. 184., 185. p.

²⁰ Adattár. 29/1. 189–190. p.

²¹ Adattár. 29/1. 196. p.

lutheránus tagjai – szintén a jus patronátussal hozakodtak elő, azzal érvelve, hogy a másik fél figyelmen kívül hagyja, hogy a vitatott településeken több birtokos osztozik, akik nem feltétlenül vallanak azonos hitvallást, ráadásul ők vannak többségben. És emellett természetesen ők is felhozták a vallásügyi cikkelyt. Ez alapján sem Thurzó, sem Forgách nem tehettek mást, mint hogy először is kikérdezték az érdekelteket, kizárólag ez alapján azonban nehezen lehetett volna ítélni, mivel mindkét fél a joggal és a törvényekkel összhangban ugyanarra hivatkozott, maradt tehát az egyszerű többségi elv. Úgy tűnik, hogy Apponyinak igaza volt, Sándorfán és a hozzá tartozó, nyilván templom nélküli településeken tényleg a lutheránusok voltak többségben. A Forgách-féle tanúvallatás alapvetően a sándorfaiak vallomásaira támaszkodott, míg a Thurzó-féle tartalmazza a sándorfaiakon kívül az ó- és újliszkai, jabloncai lakosokét is. Erre valószínűleg azért volt szükség, mert magán Sándorfán vélhetően a katolikusok voltak többségben, ez esetben tehát a lutheránusoknak kellett volna engedniük.²² Láttuk, hogy ez utóbbi felekezet tagjai közül többen is azt vallották, hogy katolikus papjuk volt, és kissé gyanús Apponyi fent idézett levelének az okfejtése, hogy tudniillik a lutheránus többséget szerinte az bizonyítja, hogy rokonának és Pongrácz Dánielnek kisebb a birtokrészük: ebben burkoltan az augsburgi vallásbéke híres cuius regio eius religio – Magyarországon törvénybe nem foglalt – elve, valamint a kegyúri jog jelenik meg. Két olyan érv, amelyek közül a másodikat, legalábbis az általam ismert iratokban, a lutheránus fél, nem kevés taktikai érzéket elárulva, a másik oldalnál sokkal kevésbé nyíltan hozott fel igaza bizonyítására. Thurzó azonban, aki, mint fentebb láttuk, a birtokközpontjához, Nagybecskéhez közel fekvő Trencsén-teplic esetében is fenyegetően lépett fel, nyilvánvalóan nem akarta szó nélkül hagyni a katolikus térhódítást, pontosabban pozícióik megerősítését. Ebben egyrészt kezére játszott, hogy nagy ellenlábas, Forgách Ferenc bíboros nem sokkal a döntés után meghalt, valamint hogy ő töltötte be a nádori tisztséget, amelyhez természetesen megfelelő politikai nyomásgyakorló eszköz is a rendelkezésre állt. A két esetben, legalábbis számomra, a legtanulságosabb, hogy a nádor egyrészt – nemcsak e két esetben egyébként, amire az Ila-féle okmánykiadásban bőven találunk adatokat – a bécsi békében és a koronázási törvényekben lefektetett lelkiismereti szabadságot, tehát az ország új, modern törvényét előbbre helyezte a szokásjognál és az ország régi törvényeinél,²³ másrészt, mivel patthelyzet állt elő, kissé

²² Némileg árnyalja ezt a képet, hogy az egyik vallomást tevő, aki úgy tűnik, közvélekedést is képviselt, nem tudta eldönteni, hogy a pap katolikus volt-e: „nem bizonyos benne, ha pápista volt volna, mert sub utraque specie osztotta Sándorffon gyónás után is feleségek volt”. (A helyesírást modernizáltam.) Adattár. 29/1. 183. p. Mindez azonban, figyelembe véve a paphiányt, és az ebből fakadó szükséghelyzetet, nem zárja ki, hogy a pap esetleg mégis katolikus volt.

²³ Ehhez lásd Placido de Marra bécsi pápai nuncius egy érdekes jelentését (1609. december 18.), amelyben ismerteti Thurzó érvelését a pozsonyi országgyűlésen a Nagyszombatból elkergetett lutheránus prédikátor ügye kapcsán, hogy tudniillik, ha az ország törvényei (értsd itt: jus patronatus) ellentétbe kerülnek az országgyűlésen elfogadott határozatokkal (értsd vallásügyi cikkely), akkor a nádor az előbbit figyelmen kívül hagyhatja. Archivio Segreto Vaticano Segr. Stato, Germania 114A, fol. 332r.

kreatívan értelmezve az illetékességi kört, hisz figyelembe vehette volna a templomot fenntartó sándorfaiak akaratát, az egyszerű többségi elv alapján hozott döntést. Vagyis nem a szokásjog, de még csak nem is a törvény, hanem a matematika és a mögötte álló nyers politikai erő döntött. Úgy tűnik, hogy a templom megosztása, amely a fennálló helyzetben a legigazságosabb döntés lett volna, nem fordult meg egyik fél fejében sem.

A sándorfai templom és pap ügyét azonban a nádori döntés nem oldotta meg: II. Ferdinánd egyik kelet nélküli, de 1620 körülre keltezhető rendeletében ugyanis felszólítja a pozsonyi káptalant, hogy vizsgálja ki a minap Sándorfán történt gyalázatos esetet, amelynek szereplői a már említett Pongrácz István és több nemes, akik éjszaka rátörtek Apponyi Balázs familiárisának, Polyák Miklósnak a házára, ahol a misét celebráló Kolossy György sándorfai papot ütlegetni kezdték, majd a földre taszítva tovább verték, meggyalázva papi mivoltában. A vizsgálatra két héten belül kerítsenek sort, eredményét a királyi levéllel együtt küldjék el Pongrácznak és a támadásban érintett többi személynek, illetve terjesszék a királyi személyes jelenlét bírái elé.²⁴ A királyi parancsból tehát kiderül, hogy Thurzó egykori döntése ellenére végül mégiscsak katolikus pap került a parókiára, valamint az is, hogy a kedélyek finoman szólva ennyi év távlatában sem nyugodtak meg.

A két, egymástól független, de térben nem olyan távoli esetről a véletlennek köszönhetően 1620-ban hallunk utoljára. Fentebb láttuk, hogy mindkettő, de nyilván esetek sorát lehetne említeni ezen felül is, közös problémája a bécsi, illetve koronázás előtti törvények vallásügyi rendelkezése és a patrónusi jog közti kibékíthetetlennek tűnő ellentmondás. A Werbőczy Hármaskönyvében rögzített ősi szokás és a modern országgyűlési törvény közt feszülő ellentét szemmel láthatóan eltérő értelmezési lehetőségekre adott okot. Ennek lényegét a következőképpen foglalhatjuk röviden össze: a bécsi béke 1. cikkelye a nemesség, pontosabban a nemes renden lévők szabad vallásgyakorlatát mondta ki, azonban azzal a feltétellel, hogy a katolikus vallás sérelme nélkül történik mindez. Az 1608. évi koronázás előtti törvények a szabad vallásgyakorlatot kiterjesztették a végvárakban élő katonákra, valamint a mezővárosokban, falvakban lakó parasztokra is. Ez alkalommal azonban már nem került bele a katolikus vallás sérelme nélkül klauzula. A törvény természetesen nem rendelkezett a patrónusi jog eltörléséről, de korlátozásáról sem. Ezt a kiskaput a szembenálló felek a világi hatalom különböző fokait és tényezőit segítségül hívva próbálták, mint fentebb láttuk, több-kevesebb sikerrel a maguk javára kihasználni.

Az 1606, illetve 1608 óta eltelt bő évtized azonban rávilágított arra, hogy mivel eltörölni sem a jogot, sem a törvényt nem lehetett, szükség volt korlátozásukra, illetve módosításukra. De hogyan? Az 1620-ban kelt iratok rávilágítanak arra, hogy a Thurzó nádor által alkalmazott eseti módszer, kivizsgálás, megszámlálás, döntés finoman szólva nem elég hatékony, ami állóháborúhoz vezetett, amelyben a mérleg nyelvét sem a többségben lévő protestánsok, sem a királyi hatalom támogatását élvező katolikusok nem tudták a maguk javára billenteni. A két példaként elemzett esett rávilágít

²⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL. OL.) E 150. (= Magyar Kamara Archivuma. Acta Ecclesiastica Irregistrata.) 30t., nr. 56., fol. 94rv.

ugyanakkor arra is, hogy a probléma nem helyi jellegű volt, hanem beleágyazódott a rendek és a királyi hatalom konfliktusába, tehát egy tágabb politikai térbe, amely egyúttal azt jelentette, hogy megoldása sem várható helyi szinten nádori vagy királyi parancsok által, hanem azt törvényileg kell rendezni. Ehhez szolgáltatott alkalmat az 1610-es évek végén a nemzetközi politikában beálló változások, amelyek a magyarországi protestánsok helyzetét erősítették, széles távlatokat nyitva előttük, hogy a fentebb körvonalazott problémát véglegesen és a maguk javát szolgálva rendezzék.

Bethlen Gábor 1619. évi hadjárata, amelynek megindításához a legfőbb ürügyet a Habsburg birodalom protestánsainak vallási sérelmei adtak, alkalmat adott arra, hogy a fentebbi példákban is megtestesülő sérelmeiket a protestánsok a Magyarország fejedelmévé, majd királyává választott erdélyi fejedelem elé tárják. Zsilinszky Mihály a magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásairól írott munkájában bőszesen adatolva tárgyalja az 1619-1620-as országgyűlések e tárgyba vágó vitáit.²⁵ Az általa ismertetett protestáns és katolikus gravamenek alapján a következőképpen foglalhatjuk össze a templomok, a jus patronatus, valamint a vallásügyi cikkelyek képezte problémát: mivel az ország törvényeinek értelmében nem nemesnek nem lehet tulajdona, még az a terület sem, amelyen a háza áll, következésképpen templom sem lehet birtokukban, mert az a földesúr. Ez volt röviden a katolikus rendek, amibe beleértjük a külön nem ülésező egyházi rendet is, álláspontja.²⁶ A protestáns rendek azonban joggal vetették ellene, hogy templom hiányában a hitet sem tudják gyakorolni, még ott sem, ahol már nincs is katolikus hívő, ámde a főkegyúr katolikus és nem engedi át nekik a templomot, pedig nekik törvény adta joguk a vallásuk gyakorlása.²⁷ Ez volt röviden az ő álláspontjuk. Látszólag nem kértek sokat, csupán annyit, hogy a vallásügyi rendelkezéshez illesszék hozzá, hogy *una cum templis*, azaz a templomokkal együtt, amely így törvényileg garantálta volna a nem nemesi renden lévők szabad templomhasználati jogát.²⁸ A helyzetet tovább bonyolította, ha mint például a teplici vagy sándorfai esetben, nemcsak a hívek, hanem a patrónusi jogot gyakorlók is felekezetiileg megosztottak voltak. Az 1619 nyarán Ferdinánd király által összehívott országgyűlés nem döntött ebben az ügyben, Bethlen beavatkozása azonban megváltoztatta a helyzetet. A két szemben álló fél, példánkban katolikus oldalról

²⁵ ZSILINSZKY, 1891. 118–128., 131–133., 145–149., 162–168., 172–180. p.

²⁶ ZSILINSZKY, 1891. 123., 127–128., 157. p. A másik, talán kevésbé védhető érvük az volt, hogy mivel a koronázás előtti törvényeket Mátyás még főherceggént, illetve gubernátorként, de nem királyként erősítette meg, így azok nem érvényesek. Ld. ZSILINSZKY II, 165–166. Ez azért volt fontos katolikus szempontból, mert mint láttuk, az 1608. évi törvényben már nem szerepelt a katolikus vallás sérelme nélkül megszorítás.

²⁷ ZSILINSZKY, 1891. 120., 163–165. p. Ez természetesen érvényes volt új templom építése esetén, hisz azt is egy meghatározott területre kellett építeni, illetve a finanszírozás akadályba ütközött volna, hisz a klérus érthető módon a tizedjövedelmeket nem engedte át a gyülekezeteknek, hogy abból a lelkészt tartsák, vagy új templomot emeljenek, amelynek a költségei is igen magasak voltak, sőt maguk emeltek új épületet a protestáns gyülekezet ellenében. Uo., 180. p. Egyszerűbb volt tehát a meglévők átvétele.

²⁸ ZSILINSZKY, 1891. 129. p.

Wesselényi István, az egymást követő pozsonyi országgyűléseken lényegében az imént röviden összefoglalt ellentét feloldását várta a fejedelemtől, aki végül a besztercebányai országgyűlés 2. cikkelyében törvényerőre emelte a már Thurzó nádor által gyakorolt, ámde törvényben addig nem rögzített többségi elvet, amely egyúttal értelemszerűen a patronátusi jog korlátozását is magával hozta.²⁹ A precedenst a pozsonyi és nagyszombati főtemplomok jelentették, amelyeknek a kérdését az 1619–1620-as országgyűlés rendezte, amire fentebb már utaltam.³⁰ A protestáns rendek öröme azonban nem tartott sokáig, ugyanis az 1622-es országgyűlés II. Ferdinánd király által szentesített törvényei közt a vallást illetően csupán az 1606-os, illetve az 1608-1609-es törvények ide vonatkozó rendelkezéseinek megerősítése szerepel, templomok, temetők, harangok zavartalan használata azonban már nem, az erre vonatkozó törvény tehát mindössze két évig volt érvényben.³¹ A protestáns templomok problémája (artikuláris helyek) nyugvópontja csak az 1791. évi XXVI. artikulussal jutott.

FÜGGELÉK

1. Forgách Ferenc bíboros, esztergomi érsek Thurzó György nádornak. Nagyszombat, 1614. szeptember 25.³²

Apponyi Pál a közelmúltban erőszakkal elfoglalta a sándorfai templomot, amely mindig is a katolikusoké volt, leszámítva a Bocskai-féle lázadást, amikor idegen (értsd protestáns) papot helyeztek oda. A bécsi béke rendelkezései alapján azonban vissza kell adni a katolikusoknak. A patrónusok és számtalan hívő is ezt sürgeti. Ne engedjen az erőszaknak és orvosolja a jogtalanságot. Nem szeretné a császár közbelépését kérni.

Illustrissime Domine et Affinis observandissime

Post salutem et servitorum meorum addictissimam commendationem. Non ita pridem Magnificus Dominus Paulus Aponi ecclesiam nostram in Sandorff violenter occupavit, cum semper nostrae religionis cultus in ea observatus fuerit, et sacerdos ordinis nostri parochiam obtinuerit, Bochaiano tumultu excepto, in quo intrusus fuerat alienus, nostraque libertas eo tempore intercepta. Quae tamen alienato nobis non praeiudicat, Wiennensibusque articulis dictantibus ut tempore rebellionis ademptae ecclesiae catholicae, nobis restituantur. Accedit quod patronorum etiam, qui inferiores domino Paulo Aponi non sunt, et numerosorum parochianorum instantia me urget, ut ecclesiam nostri iuris ipsis restitutam velim. Quare Illustrissimam Dominationem Vestram oro,

²⁹ „...hogya a vallás gyakorlata... a templomokkal, temetkezéssel és harangokkal együtt mindenütt szabad legyen és senki... ne háborgattassék és ne akadályoztassék az ő vallásának szabad gyakorlatában sem templomának, temetőjének és harangjának használatában, sem fejedelemtől sem bármely földesuraktól.” ZSILINSZKY, 1891. 228. p.

³⁰ Ld. 8. sz. jegyz.

³¹ Magyar Törvénytár. 1608–1657. évi törvényczikkek. Ford.: Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen. Jegyz.: Márkus Dezső. Bp., 1900. 179. p.

³² MNL. OL. E 150. 30t., nr. 67. – eredeti.

ut violentiam istam non ferat, sed quod iniuria nobis ablatum est, id ex iustitia mandet reddi, neque nos turbari in nostra fide, patiatur. Nolui Illustrissimam Dominationem Vestram in hac causa nostra praeterire, sperans eiusdem auctoritate restituendam hanc ecclesiam ne tandem contra domini Aponi impetitionem sacrae caesareae maiestatis protectionem cogar implorare. Si iuri nostro Illustrissima Dominatio Vestra patrocinari dignabitur, modis omnibus reserviam Illustrissimam Dominationem Vestram cui a Deo faelicia omnia precor. Datum Tyrnaviae 25 die Septembris anno 1614.
Illustrissimae Dominationis Vestrae

addictissimus servitor et affinis
cardinalis Strigoniensis

Illustrissimo Domino Domino comiti Georgio Thurzo de Bethlemffalva regni Hungariae palatino iudici Cumanorum, nec non de Arva eiusdem comitatus perpetuo comiti ac sacrae caesareae regiaeque maiestatis consiliario et per Hungariam locumtenentem etc. domino et affini observandissimo

2. Hadadi Wesselényi István Bethlen Gábor magyar és erdélyi fejedelemnek. 1620 körül.³³

Serenissime Princeps Domine Domine Clementissime

perpetuorum servitiorum meorum in gratiam Serenitatis Vestrae humillimam subiectionem. Miért hogy az Úr Isten Felségedet törvényünk és szabadságunk restaurációjára rendelte országunknak, hogy Felséges kegyelmessége ennyiben is reám extendáltassék, kelleték Felségedet az én alázatos supplicatiómmal megtanálnom. Mivel az bécsi pacificatio szerint liberum usum et exercitium religionis egynéhány gyűlésben főképpen tavalyban az nemes ország confirmálta és approbálta, és azt mostani unió is ratificálta, ahhoz képest lévén szabadságok arra faluknak és városoknak sponte et libere eandem acceptantibus. Teplicei parókiánusok egyben gyűlvén concludálták volt azt ez előtt egynéhány esztendővel, hogy kitelvéen akkorbéli prédikátoroknak ideje, római hiten való papot fogadjanak, mivel az előtt is régi hitnek vallásában éltenek, hanem Dersffy urak midőn az római vallást elhagyták volna, őket is arra kényszerítették, hogy egyet értsenek velük az parókiánusok is. Így lévén az dolog akkorbéli prédikátoroknak búcsút adtanak, kit Thurzó György uram, őnagysága midőn megtudott volna, Biccseré hivatta az parókiához tartozandó községet, erős hittel examináltatván őket, ha kényszerítésből-e földesuroknak avagy szabad akaratjokból esett volna az mutatio. Midőn mindnyájan uniformiter azon megesküdtek volna, hogy szabad akaratjuk szerint acceptálták volna az catholica religiót, sok rendbeli fenyegetései után őnagysága békével hagyta őket elmenni Biccseről, kik azután elköltöztetvén az prédikátort és contentálván catholicus papot vittek be, in libero exercitio religionis voltak, és persistáltak pacifice accedente consensi primariorum patronorum parochiae mind ez ideiglen. Ez elmúlt utolsó pozsonyi gyűlésben nescitur quo casu az többi köziben írták be az teplicei parókiát is, ítlvén eo praetextu mintha község akaratja ellen vöttek volna el, kinek elfoglalása az nemes vármegye adván viceispán uramnak exmis-

³³ MNL. OL. E 150. 30t., nr. 231. – eredeti.

sionalist pro prima vice viceispán uramat certis ex rationibus ab exequione inhibeáltuk, kinek őkegyelme helyt adván vármegyére reportálta.

Azután még kiküldötték ispán uramat, akkor is noha elég protestatiókat, és egyébféle legitima ratiókat asseráltak emberim. Szúnyogh uram is prohibeálta embere által ispán uramat, mivel jószága tartozik teplicei parókiához, miért meg nem lehetne az templomnak és parókiának in praejudicium dominorum fundi, tanquam patronorum primariorum elfoglalása. Az község is eléggé protestált, reclamált és obtestálta viceispán uramat, hogy gyűlésnek decisiojára hagyassa az executiót. De ispán uram semminek helyt nem adván, sub praesentis diaetae termino, holott exequiók is cessáltak volt, tülem tanquam legitimio curatore, et tutore filiorum meorum et perconsequens fiaimtúl tanquam dominis fundi, et primariis patronis és az községtől is, in praejudicium juris patronatus et contenta pacificationis tum Wiennensis tunc vero aliarum constitutionum regni occupált, et néminemű parókiánusok instantiajára sub nomine patronis evangelicis adott meg, kik manu armata rohanván parókiára, ajtaját betörvén, occupálták, hasonlóképpen az templomba ablakon bemenvén, pro suo libitu occupálták, ezen gyűlésnek terminusa alatt. Mivel azért kegyelmes uram statuta publica minden rendekre extendáltatnak, és debito tempore szoktanak is az emberek élni vele, miért legyön az, hogy én, és az én fiaim teplicei parókiánusokkal együtt nem vagyunk szabadosok in libero exercitio et usu religionis acclausula szerint sponte et libere eandem acceptantibus. Könyörgök azért Fölségednek mint kegyelmes uramnak, tanquam curator et naturalis tutor fiaimnak, Felséged méltóztassák nekünk restituáltatni templomunkat, és az szegény község úgy mint parókiánusok ne angariáltassanak in conscientia lehessen liberum exercitiumjok religiojoknak. Tudván hogy az nemes ország is szabadságokra való tekintetért, és megmaradásokért nem hagy bennünket in justis nostris viribus. Hogy pedig kegyelmes uram expositióm Felségednek helyes legyen, authentica attestatiót, kit régenten contra impetitores szedegettem volt Felségednek indocumtum exhibiálok. Kegyelmes választ várván Felségedtől.³⁴

Serenitatis Vestrae

humillimus ac fidelis subditus

Stephanus Wesseleni de Hadad

Ad Serenissimum Dominum Dominum Gabrielem Dei gratia regnorum Hungariae Transylvaniae principem et Siculorum comitem etc. etc. Dominum Dominum meum clementissimum

³⁴ A szöveg helyesírását modernizáltam, a régies szófordulatokat és kifejezéseket azonban megtartottam.